

ТЕМУРИЙЛАР ДАВРИДА ИЛМ-ФАН ВА МАДАНИЯТНИНГ ГУЛЛАБ-ЯШНАШИ

Бахтиярова Шахноза Бахадир қызы
Тошкент Амалий фанлар университети
Тарих С 01-Д гуруҳ талабаси.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.14538978>

ARTICLE INFO

Received: 12th December 2024
Accepted: 14th December 2024
Published: 21st December 2024

KEYWORDS

Темурийлар, илм-фан, маданият,
меъморчилик, Ренессанс, Ўрта
Осиё.

ABSTRACT

Темурийлар даври (XIV–XV асрлар) Ўрта Осиё тарихида илм-фан, маданият ва меъморчиликнинг энг юксак чўққиларидан бири ҳисобланади. Амир Темур ва унинг ворислари илм ва маданиятни ривожлантиришга қаратилган сиёсат юритиб, жаҳон цивилизациясидаги Ренессанс жараёнларига салмоқли ҳисса қўшдилар. Бу мақолада Темурийлар даврида илм-фан ва маданиятнинг ривожланиш жараёнлари, уларнинг йўналишлари ва жаҳон маданиятига таъсири атрафлича ўрганилган.

КИРИШ

Темурийлар даври жаҳон тарихида илм-фан ва маданиятнинг гуллаб-яшнаши билан алоҳида аҳамият касб этади. Амир Темур ва унинг ворислари билим ва маданиятни тараққий эттиришга алоҳида эътибор қаратгани бу даврни Шарқ Ренессанси деб аташга асос бўлди. Бу мақолада Темурийлар ҳукмронлигида илм-фан, адабиёт ва меъморчилик соҳаларида эришилган ютуқлар таҳлил қилинади.

Илм-фаннинг гуллаб-яшнаши

Темурийлар даврида илм-фан ривожининг асосий сабабларидан бири ҳукмдорларнинг илмга бўлган ҳомийлиги эди. Амир Темур олимларни ҳимоя қилиб, уларни ўз саройига таклиф этган. Унинг набираси Мирзо Улуғбек эса астрономия соҳасида дунёга машҳур “Зижи Улуғбек” асарини яратди¹. Улуғбек расадхонасида олиб борилган тадқиқотлар илм-фан тарихида янги саҳифа очди.

Адабиёт ва санъатнинг тараққиёти

Алишер Навоий каби шоирлар Темурийлар даври адабиётининг юксак чўққиси ҳисобланади². Унинг “Хамса” асари туркий адабиётнинг дурдонаси сифатида эътироф этилган. Ҳиротда миниатюра санъати ҳам юксак даражага кўтарилди. Бу санъат тури китоблар ва ҳужжатларни безашда муҳим аҳамият касб этган.

Меъморчиликнинг юксалиши

Амир Темур ва унинг ворислари Самарқанд ва Ҳирот каби шаҳарларни меъморчилик марказларига айлантirdилар. Масалан, Бибихоним масжиди, Шоҳизинда мажмуаси ва Улуғбек мадрасаси бу даврнинг энг машҳур меъморчилик ёдгорликларидир. Ҳирот шаҳрида Ҳусайн Бойқаро ҳукмронлигида ҳам бир қатор меъморий асарлар барпо этилган.

¹ В.В. Вартольд “Улуғбек ва унинг илмий мероси”.

² Камолитдин Бекжон, “Темурийлар даври маданияти”.

Темурийлар даврининг яна бир муҳим жиҳати – бу фан ва маданият ривожланишига бағишланган жамоавий ҳаракатлардир. Амир Темур ҳукмронлигидаги илм-фан ва маданият ривожини нафақат шахсий ҳомийлик, балки сиёсий ва ижтимоий ислоҳотлар орқали қўллаб-қувватланган. Масалан, Темур ва унинг авлодлари томонидан ёзма манбаларни ҳимоя қилиш, қадимий қўлёзмаларни қайта тиклаш ва сақлаш бўйича махсус саъй-ҳаракатлар амалга оширилган. Бу эса нафақат минтақанинг маданий меросини сақлаб қолиш, балки уни келажак авлодларга етказишда муҳим роль ўйнади. Шунингдек, Темурийлар даврида аёлларнинг илм-фан ва маданиятдаги иштироки ҳам алоҳида эътиборга лойиқдир. Масалан, Гавҳаршод бегимнинг Ҳиротдаги маданий ва меъморий ривожланишда тутган ўрнини қайд этиш мумкин. У томонидан қурилган мадрасалар ва масжидлар нафақат диний, балки илмий билимларни тарқатиш марказлари бўлган.

Бу даврнинг яна бир ўзига хос хусусияти – бу илм ва санъатни сиёсий восита сифатида ҳам қўллашда намоён бўлади. Темурийлар илм-фан ва маданиятни ривожлантириш орқали ўз қудратини дунёга намоён этишга интиланганлар. Масалан, Самарқанднинг дунё маданияти марказига айлантирилиши, унда олимлар ва ҳунармандларнинг тўпланиши, меъморчиликдаги беқиёс иншоотлар бу сиёсатнинг амалий намунаси.

Шу билан бирга, бугунги кунда Темурийлар даврининг илмий меросини янада чуқурроқ ўрганиш, уни замонавий таълим тизимига интеграция қилиш учун имкониятлар мавжуд. Масалан, Улуғбек расадхонасида амалга оширилган астрономик кузатувлар замонавий фан ривожига асос бўлиши мумкин.

Темурийлар даври тарихида фан ва маданиятни ривожлантириш фақат илмга қаратилган ҳомийлик билан чекланиб қолмасдан, жамиятнинг ҳар бир қатламдаги билим олиш имкониятларини кенгайтиришга йўналтирилган тадбирлар билан ҳам боғлиқ бўлган. Бу даврда таълим муассасалари, мадрасалар ва китобхоналар ташкил этиш фаол қўллаб-қувватланган.

Аёлларнинг илм-фан ва маданиятдаги иштироки

Темурийлар даврининг ўзига хос жиҳатларидан бири бу – аёлларнинг маданият ва таълимда фаол иштироки эди. Гавҳаршод бегимнинг мадрасалар ва масжидлар қуришдаги иштироки нафақат ижтимоий аҳамиятга, балки диний ва илм-фанни ривожлантиришда катта таъсир кўрсатди. Унинг ташаббуси билан Ҳиротда қурилган мадрасалар ўз даврида наинки диний билимлар, балки фалсафа, адабиёт ва тилшунослик каби соҳаларда таълим берадиган марказлар бўлиб хизмат қилди.

Илм ва санъатнинг интеграцияси

Темурийлар даврида илм ва санъатнинг ўзаро боғлиқлиги яққол кўзга ташланади. Масалан, миниатюра санъати нафақат эстетик мақсадда, балки илм-фанга хизмат қилувчи манба сифатида ҳам аҳамиятга эга бўлган. Астрономик ёки тиббий рисолалар миниатюралар орқали тушунарлироқ ва чиройли шаклда тақдим этилган.

Ижтимоий ва сиёсий ислоҳотлар

Амир Темурнинг давлат бошқарувида илм-фан ва маданиятга бўлган эътибори фақат шахсий ҳомийлик билан чекланиб қолмасдан, тизимли сиёсий ва ижтимоий ислоҳотлар орқали қўллаб-қувватланган. Масалан, илм-фан ва маданиятни тараққий эттириш мақсадида ҳунармандлар, олимлар ва шоирларни бир жойга тўплаш сиёсати амалга оширилган. Бу сиёсатнинг амалдаги натижаси сифатида Самарқанд, Ҳирот ва бошқа шаҳарлар жаҳон маданияти марказларига айланди.

Темурийлар даврининг иқтисодий асослари

Илм-фан ва маданиятнинг ривожланиши иқтисодий барқарорлик билан ҳам чамбарчас боғлиқ эди. Амир Темур томонидан савдо йўлларининг ҳимоя қилиниши ва савдо марказларининг қурилиши илм-фанни молиялаштириш ва ривожлантириш учун зарур бўлган маблағларни таъминлади. Бу иқтисодий сиёсат маданий ва илмий тараққиёт учун мустақкам замин яратди.

Ҳозирги кундаги аҳамияти

Темурийлар даврининг илмий ва маданий мероси ҳозирги кунда ҳам катта аҳамиятга эга. Улуғбекнинг астрономияга оид тадқиқотлари замонавий илм-фан учун пойдевор бўлиб хизмат қилса, Алишер Навоийнинг асарлари тилшунослик, адабиётшунослик ва маданий тадқиқотларда ҳамон асосий манба ҳисобланади.

Темурийлар даврида тиббиёт ҳам ривожланган соҳалардан бири бўлиб, бу давр олимлари инсон анатомияси, касалликларни аниқлаш ва даволаш усулларига оид қатор асарлар яратганлар. Шамсиддин Қаҳҳол ва Луқмонийлар томонидан ёзилган тиббий кўлёмалар бу соҳадаги муҳим манбалардан ҳисобланади. Уларда инсон саломатлигига оид турли билимлар ёритилган бўлиб, бу билимлар нафақат минтақада, балки Хиндистон ва Форсда ҳам кенг қўлланилган.

Темурийлар даврида мусиқа санъати ҳам юксак даражада ривожланган. Ҳиротда Шоҳрух ва Ҳусайн Бойқаро ҳукмронлигида машҳур мусиқачи Абдуқаҳҳор Ҳиротий ижод қилган ва қўшиқ ҳамда рақс санъатини ривожлантиришга катта ҳисса қўшган. Мусиқа ва санъат ижодкорлари учун махсус муҳит яратилган, бу эса санъатнинг ривожига ижобий таъсир кўрсатган.

Темурийлар иншоотларидаги мозаика ва нақшинкорлик санъати ўзининг ўзига хос мураккаблиги билан ажралиб туради. Шердор мадрасаси ёки Улуғбек мадрасасидаги безаклар исломий ва туркий анъаналар уйғунлашувининг намунасидир. Бу безаклар нафақат эстетик жиҳатдан, балки меъморчиликдаги юқори профессионалликнинг ифодаси сифатида ҳам катта аҳамиятга эга.

Темурийлар давридаги илм-фан ва маданият ривожига хомийлик кўрсатган аёллардан бири Гавҳаршод бегимдир. Унинг ташаббуси билан қурилган мадрасалар ва масжидлар наинки диний таълим марказлари, балки фалсафа, адабиёт ва тилшунослик соҳаларида таълим берадиган масканларга айланган. Гавҳаршод бегимнинг маданий ривожланишга қўшган ҳиссаси унинг ўз давридаги алоҳида шахсият сифатида эътироф этилишига сабаб бўлган.

Амир Темур томонидан ташкил этилган “Темурийлар кутубхонаси” маданий меросни сақлаш ва уни келажак авлодларга етказишда муҳим рол ўйнаган. Бу кутубхонада қадимги кўлёмалар сақланиб, уларнинг кўчирма нусхалари яратилган ва илм-фаннинг турли соҳалари бўйича манбаларнинг ҳимояси таъминланган.

Улуғбекнинг илмий тадқиқотларини визуал равишда тушунарли қилиш учун миниатюралар ва расмлардан фойдаланиши ўзига хос аҳамиятга эга. Унинг расадхонасидаги астрономик тадқиқотларнинг аксарияти турли илмий тасвирлар орқали мустаҳкамланган бўлиб, бу санъат ва илмнинг уйғунлашувини намоён этган.

Темурийлар даврида илм-фан ва маданиятнинг ривожланишига иқтисодий барқарорликнинг таъсири катта бўлган. Буюк Ипак йўлининг фаол ҳимоя қилиниши ва савдо алоқаларининг кенгайиши илм-фан ва санъат учун зарур бўлган иқтисодий манбаларни таъминлаган. Савдо йўллари орқали олимлар ва хунармандлар ўртасида технология ва билим алмашинуви юз берган.

Бугунги кунда Темурийлар даврининг илмий мероси асосида виртуал музейлар ва таълим платформалари яратилмоқда. Масалан, Улуғбек расадхонаси ҳақидаги маълумотлар асосида замонавий тадқиқотлар ва илмий ресурслар ташкил этилмоқда, бу эса унинг илмий аҳамиятини янада оширмоқда.

Хулоса

Темурийлар даврида илм-фан ва маданиятнинг ривожланиши жаҳон цивилизациясига улкан таъсир кўрсатган. Амир Темур ва унинг ворислари давлат бошқарувида маданият ва илмга алоҳида эътибор қаратгани натижасида бу даврда катта ютуқларга эришилди. Уларнинг фаолияти наинки маҳаллий, балки жаҳон миқёсида ҳам муҳим аҳамиятга эга бўлган илмий, маданий ва меъморий обидаларни яратишга замин яратди.

Бу даврда астрономия, математика, тиббиёт, адабиёт, санъат ва меъморлик соҳаларида катта илмий кашфиётлар ва ижодий асарлар майдонга келди³. Хусусан, Улуғбек томонидан қурилган расадхона ва астрономияга оид тадқиқотлар илмий инқилобга замин бўлди. Темурийлар саройида етук олимлар ва ижодкорлар жамланиб, уларнинг меҳнати билан Шарқ маданиятининг гуллаб-яшнаши таъминланди.

Шунингдек, Темурийлар даврида яратилган маданий ва илмий мерос кейинги асрларда Европадаги Уйғониш даврига ҳам таъсир кўрсатганини таъкидлаш мумкин. Бу мерос Шарқ Ренессансининг юзага келиши ва ривожланишига асос бўлиб хизмат қилди.

Хулоса қилиб айтганда, Темурийлар даври нафақат ўз замонаси учун, балки бутун инсоният учун илмий ва маданий юксалишнинг илҳом манбаи бўлиб қолди. Уларнинг яратган мероси ҳанузгача ўз аҳамиятини йўқотмаган ва жаҳон маданияти тарихида ўчмас из қолдирган.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Низомиддин Шомий ва Шарафиддин Али Яздий
“Амир Темури тарихи”
2. В. В. Бартольд
“Улуғбек ва унинг илмий мероси”
3. Камолiddин Бекжон
“Темурийлар даври маданияти”
4. Ўзбекистон Фанлар академияси томонидан нашр қилинган:
“Ўзбекистон тарихининг қадимги ва ўрта асрлар даври”
5. ResearchGate
Sayt: <https://www.researchgate.net> (<https://www.researchgate.net/>)
6. ScienceDirect
Sayt: <https://www.sciencedirect.com> (<https://www.sciencedirect.com>)

³ Низомиддин Шомий, “Амир Темури тарихи”.